

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашћаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и стојок“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власиеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласи у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харџ Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ

ПОВРАТАК У ЕВРОПУ

Југославија и питање европске безбедности
крајем 60-их и почетком 70-их година XX века

Током 60-их година XX века део европских земаља с резервом је прихватио несврстану политику Југославије. Антиколонијална политика за коју се Југославија залагала наилазила је на отпоре и негодовање код некадашњих европских колонијалних сила. Антиблоковска политика Београда изазивала је подозрење чланица западног и источног војног савеза. Противљење ширењу атомског оружја у Европи, Медитерану, Балкану сучељавало је југословенски државни врх са нуклеарним силама и њиховим амбициозним плановима. Подршка неразвијеним државама Трећег света изазивала је револт богатих земаља. Из наведених разлога, мукотрпно изграђивање квалитетних односа са суседним земљама и европским државама захтевало је време, тражило прагматичност и изискивало знатну посвећеност, али и спремност европских држава да са Југославијом сарађују на принципима поштовања пуне равноправности, независности, суверенитета, територијалног интегритета, немешања у унутрашње послове других држава.¹

¹ О томе више у: Lj. Aćimović, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, Београд 1978; R. Vukadinović, *Evropska sigurnost i saradnja*, Загреб 1976; D. Đokić, *Kontrola naoružanja u Evropi (predlozi i inicijative 1946–1969), Materijali o evropskoj bezbednosti*, Београд 1969, 177–264; Д. Богетић – Љ. Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља (1–6. септембра 1961)*, Београд 2013; Lj. Dimić, *Yugoslavia and Security in Europe during the 1960s (views, attitudes, initiatives)*, Токови историје, 3, 2016, стр. 9–42.

У раним 60-им Југославија није иступала са властитим иницијативама и предлозима који су се односили на повећање безбедности у Европи, али је подржавала сва настојања која су водила попуштању нетрпељивости, успостављању поверења и повећању сарадње. Приморан да води реал-политику, југословенски државни врх је веома рано схватио да то подразумева и „адекватније прилагођавање“ постојећој ситуацији у Европи. Анализе постојећих процеса на спољнополитичком плану говориле су да код европских држава јача потреба за „широм сарадњом“ и „мирољубивом коегзистенцијом“, превазилажењем затворених економских тржишта, отклањањем економских и трговинских баријера, већом циркулацијом људи и идеја, јачањем безбедности и да, самим тим, сва наведена питања морају наћи место у спољнополитичком наступу Југославије. Из тих разлога, избегавајући манифестације које су имале блоковски и идеолошки карактер, југословенска дипломатија је отпочела пружање јаче подршке иницијативама које су обезбеђивале веће разумевање држава Европе и околних региона. Сарадња са суседним земљама и за Југославију „важним партнерима“ у Европи обухватала је интензивније консултације о свим актуелним питањима и успостављање тешњих односа са представницима европских парламената, партија и друштвенополитичких организација.²

Средином и у другој половини 60-их политички и дипломатски ангажман Југославије на очувању европске безбедности постао је конкретнији, а временом и интензивнији. У условима изражене унутрашње кризе спољнополитичка стабилност била је кључни интерес југословенске државе.³ Опредељење државног врха да води „светску политику“ утицало је да децембра 1965. године у Генералној скупштини ОУН Југославија буде један од предлагача резолуције „Акција регионалног карактера ради унапређења добросуседских односа међу европским државама са различитим друштвеним системима“ (бр. 2129). Документ у коме је истакнута потре-

² МСП РС, ДА, ПА, 1966, Ф-154, дос. 2, бр. 46194, Односи Југославије са европским земљама и њена позиција у Европи.

³ О унутрашњим односима, економској кризи, сукобима партијских руководства, лабављењу југословенске федерације, „отварању“ националног питања, осамостаљивању република види у: *Почетак краја СФРЈ*. Стенограми и други пратећи документи проширене седнице Извршног комитета ЦК СКЈ одржане од 14. до 16. марта 1962, Београд 1998; *VII конгрес СКЈ*, Београд 1964; *Четири седнице ЦК СКЈ*, Београд 1998; *Четиринаест седница ЦК СК Србије*, Београд 1968; В. Petranović–М. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, II, Београд; D. Đokić, *Kontrola naoružanja u Evropi (predlozi i inicijative 1946–1969)*, *Materijali o evropskoj bezbednosti*, 177–264; Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне иницијације*, Београд 1993; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999; Љ. Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији*, III, Београд 2001.

ба за поштовањем једнаких права и узајамних интереса европских држава, затражено повећање њихове политичке, економске, техничке и научно-културне сарадње, упућен апел владама европских земаља да „повећају напоре“ на побољшању узајамних односа са циљем стварања атмосфере поверења и решавања питања која онемогућавају „попуштање затегнутости“ у свету, донет је у тренутку постојања озбиљне кризе у међународним односима (заоштрени односи на релацији САД–СССР, појачане активности САД у Вијетнаму, сукоб Индије и Пакистана, притисци САД на државе Јужне Америке, нестабилне прилике у Африци...) и био је својеврстан оријентир југословенске спољне политике и ангажовања у Европи. Како су интереси великих сила умногоме потирали делатност ОУН, југословенска подршка Резолуцији бр. 2129 истовремено је била и покушај реафирмације те светске организације.⁴

У другој половини 60-их југословенска дипломатија је заступала став да “политичка кретања и померања међу силама” у Европи захтевају обавезу налажења “могућег и реалног приступа” у решавању проблема безбедности и сарадње.⁵ У таквим околностима „европско подручје“ и „правац његовог развоја“ постајали су за Југославију, која му је и сама припадала, све значајнији. У складу са тим чињеници су напори на проширењу сарадње, зближавању и узајамној помоћи држава са различитим друштвеним уређењем. Афирмисана је потреба за формирањем ефикасног система европске безбедности.⁶ Југословенски поглед на Европу почивао је на искуством стеченом убеђењу да свако сучељавање великих сила на европском тлу најдиректније угрожава светски мир, а да попуштање затегнутости на том континенту доприноси јачању мира у свету. Из тих разлога је у Београду сматрано да „повољна еволуција прилика у Европи, посебно на плану односа Истока и Запада“, наговештава време истинског напретка „на линији мирољубиве међународне сарадње“. Уочавано је да ранија блоковска конфронтација и политика силе која је одагле произилазила, доживљавају „значајне модификације“ и да ће временом бити напуштене као оквир спољне политике већине европских држава. Постојећа стабилност, према проценама Београда, није била последица заинтересованости нуклеарних сила да до конфронтација не

⁴ МСП РС, ДА, ПА, 1965, Ф-182, Говор Д. Лекића од 18. 12. 1965; МСП РС, ДА, ПА, 1965, Ф-182, дос.7, бр. 444178.

⁵ МСП РС, ДА, ПА, 1966, Ф-154, дос. 2, бр. 442150; Стенографске белешке Савезне скупштине, Савезно веће, 39. Седница од 20. јануара 1966. године, Београд 1966, 123–124.

⁶ МСП РС ДА, ПА, 1966, Ф-157, дос. 7, бр. 410614; МСП РС ДА, ПА, 1966, Ф-157, дос. 7, бр. 416942; АЈ, КПР (837), I-2/28, Посета Ј. Б. Тита Румунији, 18–23. 4. 1966.

дође, већ самосталнијег деловања, повећане улоге и конкретних националних интереса европских држава да међусобно сарађују, убрзано се развијају и брину о безбедности у Европи. Такође се веровало да су развојем догађаја војни блокови принуђени на „прилагођавање новим струјањима“, која ће у будућности водити њиховом уништењу. Такав развој догађаја сматран је повољним за нове политичке иницијативе и свесну акцију како би уочени историјски процес убрзано кренуо у жељеном смеру. Такву прилику Београд није био спреман да пропусти.⁷

Југословенска дипломатија је процењивала да ће се могућности Европе, са превазилажењем хладног рата и подељености, у будућности повећавати и да о томе треба водити рачуна. Такав развој догађаја сматран је добрим за европске народе, али и земље Медитерана, Африке и Азије према којима је Европа имала обавезе, пре свега на плану елиминисања колонијализма и неразвијености. Југословенска се дипломатија зато определила за покретање иницијатива које би, као алтернатива „оружаном миру“ који су наметали војни блокови, омогућиле широки дијалог о европским проблемима, подстакле заједничке акције европских држава на осигурању безбедности, и осигурале несметани самостални развој сваке европске земље. У складу са тим организовани су међународни састанци на којима се расправљало о развоју економских односа Истока и Запада, склапању мултилатералних споразума европских држава о економској, научнотехничкој, индустријској и регионалној сарадњи, формирању заједничког европског система за снабдевање енергијом, међурегионалној циркулацији капитала, стварању атмосфере за брже решавање политичких питања.⁸

Из Београда су кретале иницијативе о одржавању консултативних састанака представника европских парламената чији би задатак био „премошћавање“ препрека и супротности на „подручјима међународних односа и сарадње међу европским народима“.⁹ Залагање за одржање конференције о европској безбедности и сарадњи било је константа југословенске спољне политике. Југословенске дипломате су сматрале да је започети процес унапређења односа и сарадње у Европи у складу са интересима свих европских земаља, независно од њиховог друштвеног и

⁷ О томе више: Стенографске белешке Народне скупштине, Савезно веће, 48. седница од 24. и 25. новембра 1966, Београд 1966.

⁸ МСП РС ДА, ПА, 1966, Ф-157, дос. 7, бр. 432220, 433815, 434129, 434215.

⁹ МСП РС ДА, ПА, 1966, Ф-157, дос. 7, бр. 414722, 416942, 410614, 420616, 424936, 414759, 432220, 433815, 434129, 434215; МСП РС ДА, ПА, 1966, Ф-157, дос. 7, бр. 444460; Стенографске белешке Народне скупштине, Савезно веће, 48. седница од 24. и 25. новембра 1966, Београд 1966, 51–52; Ћ. Васиљевић, *Југословенски сџавови о европском питању. Мајеријали о европској безбедности и сарадњи*, Београд 1969, стр. 164–167.

политичког система. На тим претпоставкама било је и убеђење да ће европске земље настојати да изнађу „могућности и путеве“ који воде унапређивању европске сарадње и да их у том „послу“ треба подржати. Једино је таква политика, по мишљењу Београда, водила разрешењу по Европу опасних безбедносних изазова, попут сукоба на Блиском истоку (арапско-израелски рат из 1967), догађаја у Грчкој (завођење војне диктатуре), кризе на Кипру (сукоб етничких заједница). У таквим околностима југословенски државни врх је у свакој прилици истицао да „не замишља будућност Европе у блоковским оквирима и другим облицима подељености“, већ у „свестраној сарадњи независних и равноправних држава“. Као једину могућу политику која гарантује безбедност и сарадњу у Европи Југославија је видела ону засновану на принципима активне мирољубиве коегзистенције.¹⁰ У таквим околностима интервенција држава Варшавског пакта у Чехословачкој представљала је значајно искушење за југословенски државни врх и политику безбедности и сарадње у Европи.

* * *

Политичко „окретање“ Југославије ка Европи подударило се са чињеницом да је, захваљујући детанту, дуго година „замрзнута“ европска дипломатија „изнова постала флуидна“.¹¹ После прекида сарадње, коју су изазвали догађаји у Чехословачкој, наступило је време испуњено иницијативама и предлозима чији је циљ био унапређење односа између држава Европе и припрема преговора о европској сарадњи и безбедности. Иницијативама које су већ постојале, попут Резолуције ОУН о међуевропској сарадњи¹², предлозима о формирању безатомских зона¹³ или захтевима за

¹⁰ Aide Memoire о унапређењу сарадње европских земаља, Београд, 9. јануар 1967; Стенографске белешке Савезне скупштине СФРЈ, Савезно веће, 51. седница од 26. и 27. јануара 1967. године, Београд 1967, 7–15.

¹¹ Подизањем Берлинског зида 1961. године питање уједињења Немачке је за дуго низ година „замрзнута“. Преокрет наступа тек пред крај 60-их када притисак „пренапрезања“ нагони велике силе на „попуштање затегнутости“, хладноратовска сучељеност уступа место преговарању, добија на снази и значају детант, В. Брант напушта Халштајнову доктрину и започиње тзв. „нову источну политику“, Р. Никсон и Л. Брежњев потписују Споразум о ограничењу стратешког наоружања (1972). О томе више у: Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Београд 1999, 652–677; Matthew I Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill – London 2003, 65–98; A. Dobrynin, *In Confidence Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*, 342/359; John Lewis Gaddis, *The Cold War*, London 2005, 156–194; Raymond L. Garthoff, *Detente and Confrontation. American – Soviet Relations from Nixon to Reagan*, Washington D.S. 1994, 526–555.

¹² МСП РС, ДА, ПА, 1965, Ф-182, дос.7, бр. 444178.

¹³ МСП РС, ДА, ПА, 1963, Ф-111, дос.5, бр. 418122, 419793, 442104, 442383, 442432; МСП РС, ДА, ПА, 1964, Ф-182, дос. 9 и 10, бр. 46004, 410664, 415924 и дос. 10, бр. 424414.

смањење војних ефектива у Европи¹⁴, придружио се 17. марта 1969. тзв. „Будимпештански апел“ – документ који су чланице Варшавског пакта упутиле европским државама са позивом да усмере своје напоре „у правцу учвршћивања мира и безбедности у Европи“ и прихвате сазивање општег европског саветовања на ту тему.¹⁵

Нешто касније, 6. маја 1969. обнародован је Меморандум Владе Финске у коме је подржана идеја о сазивању конференције посвећене европској безбедности. Јуна 1969, приликом посете Москви, министар спољних послова Белгије је настојао да одмери спремност држава Варшавског пакта да заједно са НАТО пактом приступе изради предлога о којима би се расправљало на конференцији о сарадњи и безбедности у Европи. Септембра 1969. министар иностраних послова СССР-а Андреј Громико упутио је писмо генералном секретару ОУН у коме је захтевано да се на дневни ред XXIV заседања Генералне скупштине уврсти питање „О јачању међународне безбедности“. То је пратио и „Апел свим државама света“ у коме је захтевано да 25 година после пада фашизма ОУН подстакне расправу о безбедности у свету. Последњих дана октобра 1969, на састанку министара иностраних послова земаља чланица Варшавског пакта одржаног у Прагу, предложено је да конференција буде одржана у Хелсинкију у првој половини 1970. Том приликом су предложене две теме – одрицање од употребе силе и претње силом и проширивање привредне и научнотехничке сарадње на принципима равноправности у Европи. Све је то говорило да између војних блокова у Европи (НАТО и Варшавски уговор) постоји начелна сагласност да до конференције која би се бавила питањем сарадње и безбедности дође. Непознаница је била на који начин војни блокови виде ту конференцију и у којој мери планирају да цео скуп подреде договору великих сила. Неизвесно је било и питање да ли ће на таквом скупу бити места и за мале европске државе.¹⁶

У таквим околностима Југославија је почела да све већу пажњу посвећује европским приликама. У Београду је процењивано да је агресија држава Варшавског пакта на Чехословачку успорила процес „попуштања

¹⁴ Lj. Aćimović, Sonja Dapčević-Orešćanin, *Materijali o evropskoj bezbednosti i saradnji*, Београд 1969, стр. 165–166; Ђ. Васиљевић, *Југословенски савови о европском питању, Материјали о европској безбедности и сарадњи*, Београд 1969, 162–164.

¹⁵ МСП РС, ДА, ПА, 1969, Ф-236, Активности СФРЈ на плану европске сарадње.

¹⁶ МСП РС, ДА, ПА, 1969, Ф-236, Активности СФРЈ на плану европске сарадње; АЈ, КПР, I-5-b/99-22, Забелешка о разговору државног секретара М. Тепавца са амбасадором СССР-а у Београду И. А. Бенедиктовим, 3. 10. 1969; АЈ, КПР, I-5-b/99-22, Писмо министра иностраних послова СССР-а А. А. Громика генералном секретару ОУН, 19. 9. 1969; АЈ, КПР, I-5-b/99-22, Апел свим државама у свету; АЈ, КПР, I-5-b/27-3, Промеморија финске владе у вези са конференцијом о европској безбедности.

затегнутости“ у Европи, али да га није прекинула. Није било сумње да криза у Чехословачкој оптерећује међуевропске односе, али је анализа прилика недвосмислено показивала да највећи број европских земаља има интерес да спречи “рестаурацију” односа који Европу враћају у године хладног рата.¹⁷ На томе је утемељен и политички курс који је Југославија заузела. Појачана је дописничка служба у европским престоницама. У државе Европе су позиционирани најiskusније југословенске дипломате. Аналитички тимови у Министарству спољних послова са појачаном пажњом почели су да прате догађаје у Европи. Индуковано је интересовање научника за европске студије. Могућност импровизације у креирању југословенске европске политике је искључена, а погледи на кључна европска питања уобличавани су с великом прецизношћу.

Искуство у вођењу „светске политике“, углед стечен на међународној сцени, учестале посете европским престоницама и бројни приједи страних државника и дипломата омогућили су Јосипу Броз Титу флексибилнији спољнополитички наступ у Европи. Тито је с пажњом пратио и добро разумео политичка кретања у Европи и свету. Знао је да кризе, посебно оне изазване на стратешки важним геополитичким просторима, додатно убрзавају историјске процесе које је, онда, тешко контролисати. Са страхом је разматрао могућност да нови сукоб Југославије и СССР-а, до кога је дошло по питању војне интервенције држава Варшавског пакта у ЧССР, изазове враћање на непомирљиве позиције из година постојања Информационог бироа.¹⁸ Могући дијалог великих сила о питању безбедности у Европи и њихова спремност да своје интересе остваре на рачун малих држава које би биле остављене без подршке на обе стране, такође су изазивали његову забринутост. То га је додатно подстицало да низом иницијатива појача позицију југословенске државе. Део те активности биле су и изјаве којима је Москви наговештавана жеља Београда за побољшањем односа.¹⁹ Истовремено, свест да партнерство обезбеђује сигурност, упућивала је Тита на тешњу сарадњу са европским државама.

¹⁷ АЈ, КПР, I-2/40, Информација о неким актуелним питањима међународних односа, јануар 1969.

¹⁸ Посебну забринутост изазвале су поруке совјетског руководства од 30. августа 1968. и писмо Леонида Брежњева од 17. октобра 1968. године. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Посета министра иностраних послова СССР-а Андреја Громика Југославији, 2-4. септембар 1969.

¹⁹ У питању су изјаве Јосипа Броза Тита дате совјетском амбасадору у Београду априла 1969, говори у Јајцу, Краљевици, Задру, садржај реферата поднетог на IX конгресу СКЈ као и поруке Владе СФРЈ и Председништва СКЈ упућене Влади СССР и ЦК КПСС. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Посета министра иностраних послова СССР-а Андреја Громика Југославији, 2-4. септембар 1969.

Тито је на основу властитог искуства знао да стални дијалог не повећава само број спољнополитичких контаката, већ пресудно доприноси „отварању“ и уобличавању политичких алтернатива, неопходних уколико се са успехом жели остварити заштита виталних државних интереса. Другим речима, Јосип Броз Тито није желео да чека промене у политици Совјетског Савеза и Европе према Југославији, већ се трудио да те промене и сам подстакне. Притом је рачунао, и у томе се није варао, да је Југославија потребна и Истоку и Западу.

На IX конгресу СКЈ, одржаном марта 1969. године, југословенски државни врх се још једном заложиио за сарадњу са државама Европе на принципима поштовања слободе, независности, равноправности, немешања у унутрашње послове. У исто време, истакнуто је да ће Југославија и даље водити борбу против „политике блокова, интересних сфера, намећања идеолошких концепција, против свих видова неравноправности и хегемонизма“. Када је у питању Европа са партијске говорнице је наглашено да „СКЈ не гледа будућност и безбедност Европе у подељености међу блоковима и у нагодбама супер сила на рачун малих и средњих народа, већ пре свега у заједници државних интереса независних и равноправних народа и њиховој интензивној сарадњи“. Из тих разлога је Југославија видела своје интересе у што већем унапређењу билатералних односа са државама Европе и што интензивнијем учешћу у разговорима о „општим европским кретањима“.²⁰

Неколико месеци касније, јула 1969. године, Државни секретаријат за иностране послове је посебно разматрао прилике у Европи и европску сарадњу. Том приликом је констатовано да примена силе, ма где била, негативно делује на европску ситуацију. Тим пре, јер су ту биле сконцентрисане и сучељене две војне групације (НАТО и Варшавски пакт) чије је присуство чинило да постојање низа нерешених проблема, посебно „немачког питања“ и „европске безбедности“, добије на тежини. У таквим околностима југословенска дипломатија је сматрала да велике силе носе кључну одговорност за очување мира, али и уочавала да постоји могућност њиховог међусобног споразумевања на рачун малих држава. Плашила је и могућност да велике силе на себе преузму „улогу арбитра“ у решавању важних европских питања и тако буду у прилици да намећу решења на која се у међународним односима не би могло утицати. Процењивано је да таква настојања противурече интересима држава и народа који теже неспутаној међународној сарадњи и да се отуда треба додатно ангажовати на превазилажењу подељености у Европи. Посебно опасним сматрани су покушаји великих сила да легализују своје право на интервенцију и ме-

²⁰ АЈ, ЦК СКЈ, I /IX, к. 24/16, Међународни односи и међународна сарадња, Документи IX конгреса СКЈ, 11. 3. 1969.

шање у унутрашње послове других земаља. Подједнако дестабилизујућим оцењивани су и учестали маневри војних блокова у Европи. По мишљењу југословенских политичара и дипломата, није се радило само о притисцима и застрашивању других, већ и о ограничавању и поништавању интегритета и независности малих држава. У таквим околностима Југославија се залагала за развој међуевропске сарадње, подржавала иницијативе које су тежиле унапређењу добросуседских односа, сама иступала са идејама о конференцији европских парламената, доприносила да се активност на плану европске сарадње и безбедности, коју су прекинули догађаји у Чехословачкој, изнова оживи. Југославија је суштински била заинтересована за превазилажење негативног европског наслеђа.²¹

О спољнополитичком положају Југославије расправљало се током лета 1969. и у Народној скупштини СФРЈ. Основна процена југословенског државног врха је била да се „наставља попуштање затегнутости између блокова и великих сила, али да и даље постоји тенденција да се угрожавају суверенитет и интереси малих земаља, спутава афирмација независне политике, учвршћују блоковске структуре, наставља мешање у унутрашње послове других земаља“. Несигурност и страх за безбедност и независност биле су, по мишљењу југословенске дипломатије, основне карактеристике међународних односа, посебно у Европи. Посебно је плашила могућност да велике силе у директним међусобним контактима и договорима траже решења постојећих међународних проблема, не узимајући у обзир интересе земаља којих се то најдиректније тичало. Из тих разлога Југославија се залагала за успостављање „нових темеља“ међународне сарадње у Европи, која би почивала на „равноправности, суверенитету и складном економском развоју међународне заједнице“. Да би се у томе успело југословенска дипломатија је настојала да буде што активнија на спољнополитичком плану и да своје деловање удружи са напорима држава које теже истоме циљу.²²

То је била и тема Консултативног састанка одржаног јула 1969. у Београду, на коме су учествовали представници 51 државе. Том приликом је оцењено да су „сазреле потребе и могућности за већу активизацију несврстаних и других мирољубивих земаља у међународним односима“. Организаторе није обесхрабрила чињеница да су на састанку присуствовале само две европске државе (Кипар и Југославија). Такво стање југословенска страна је тумачила последицом специфичних односа у Европи,

²¹ МСП РС, ДА, ПА, 1969, Ф-556, Односи у Европи и европска стабилност, Државни секретаријат за иностране послове, 8. јул 1969.

²² Стенографске белешке Савезне скупштине, Савезно веће и Друштвенополитичко веће, 3. седница од 15. јула 1969, Експозе државног секретара за иностране послове Мирка Тепавца, Београд 1969, 3–7.

оштре блоковске подељености, велике концентрације војне силе, заостравања постојеће блоковске затворености и потискивања независне политике. Међутим, југословенске дипломате су учавале да, као и у другим деловима света, и у Европи постају све уочљивије тенденције „за што самосталнијим учешћем у међународном животу. По њиховом мишљењу, „блоковске структуре“ су све чешће улазиле у сукоб са конкретним националним интересима појединих европских народа и држава, што је повећавало број захтева за променом односа унутар блокова и променом улоге коју имају у међународним односима. Доминантно је било тумачење да је интерес европских земаља „превазилажење наслеђених и новонасталих тешкоћа“, „заснивање што шире равноправне међуевропске сарадње“, „подстицање нових позитивних кретања“. На таквим проценама се заснивала и активност Југославије у Европи – успостављање духа поверења, сарадња на основама поштовања суверенитета, равноправности, уздржавања од примене силе и притисака. У Београду је постојало уверење да је то „прави пут“ за решавање проблема са којима се суочавала Европа и начин да буде успостављен „систем безбедности који би био заснован на обезбеђеном слободном развоју свих земаља у њиховој равноправној међусобној сарадњи“. У том контексту Југославија је подржавала све иницијативе које су водиле европској безбедности, независно да ли су стизале са Запада или Истока.²³

Своју спољнополитичку оријентацију, када је Европа у питању, Југославија је демонстрирала већ крајем маја 1969, приликом посете министра спољних послова Италије Пиетра Ненија Београду. Том приликом се разговарало о затегнутим односима Истока и Запада, могућностима организовања европске конференције о безбедности, приликама на Медитерану, разоружању, међуодносу држава Запада, питањима несврстаности и др. И поред тога што на састанку нису покретана нека важнија питања билатералних односа, сама чињеница да је Нени посетио Југославију, разговарао са југословенским државним врхом, био примљен код Ј. Б. Тита, у разговорима исказао високу блискост гледишта, најдиректније је доприносила стабилности у Европи. Обе стране су биле убеђене да ће у будућности покретати заједничке иницијативе на плану међународних односа,

²³ У питању су били: апел Варшавског уговора (тзв. „Будимпештански апел“), финска иницијатива, апел Румуније за уздржавањем од демонстрације силе, предлози Италије о смањењу војних снага у Европи, предлог скандинавских земаља о организовању конференције о безбедности на којој би учествовале све европске земље... Стенографске белешке Савезне скупштине, Савезно веће и Друштвено-политичко веће, 3. седница од 15. јула 1969, Експозе државног секретара за иностране послове Мирка Тепавца, Београд 1969, 5.

посебно по питању европске безбедности.²⁴ Почетком октобра 1969. у Југославији је боравио и председник Републике Италије Ђузепе Сарагата. Била је то још једна прилика да две државе, које су баштиниле тешко наслеђе Тршћанске кризе, и у том тренутку још увек имале „отворено“ питање граница, потврде спремност да успостављањем међусобног поверења допринесу постепеном изграђивању система сарадње и безбедности у Европи.²⁵

У експозеу поднетом 26. новембра 1969. члановима Већа народа и Друштвено-политичког већа, државни секретар за иностране послове Мирко Тепавац је још једном говорио о југословенској европској политици, сложености проблема у Европи, сучељеним интересима великих сила и малих држава на Старом континенту. По његовом мишљењу, европским престоницама је преовлађивала свест о потреби одржавања конференције о европској безбедности, али и жеља да тај скуп буде обележен активним и равноправним учешћем свих европских држава. Концепт за који се Југославија залагала био је баш на том трагу. У Београду се сматрало да, независно од блокова и блоковске политике, политика коју Југославија води (политика мирољубиве активне коегзистенције) пружа „ширу и трајну основу за регулисање односа између европских земаља“, укључујући ту као најважније и питање европске безбедности. Настојећи да реално посматра прилике у Европи, југословенска дипломатија је била убеђена да евентуална конференција не би решила нагомилане проблеме, већ да је то могуће учинити једино њеним прерастањем у „стални облик договарања и сарадње“. Званични Београд је сматрао да већ и припрема конференције подразумева постепено побољшање односа у Европи, изградњу међусобног поверења, уздржавање од непријатељстава. Под тим је подразумевао елиминисање појава које дестабилизују политичке прилике у Европи попут војних маневара на туђим територијама, постојања војних база, повећавања војних контингената. Основу сарадње у будућности видео је у поштовању начела садржаних у Повељи ОУН, која су, уз остало, била уграђена и у југословенску политику мирољубиве и активне коегзистенције (поштовање начела суверености, равноправности, решавање спорова мирним путем, немешање у унутрашње ствари других земаља, неометани економски, културни, научнотехнички развој...)²⁶

²⁴ МСП РС, ДА, ПА, 1969, Ф-72, дос. 13, бр. 416283, 419924, 419925, 423783.

²⁵ АЈ, КПР (387), I-3-а/44-46, Заједничко саопштење о југословенско-италијанским разговорима приликом посете председника Италије Ђузепе Сарагата СФРЈ.

²⁶ Експозе државног секретара за иностране послове Мирка Тепавца, Стенографске белешке Савезне скупштине СФРЈ, Веће народа и Друштвено-политичко веће, 5. заједничка седница од 26. 11. 1969, Београд 1969, 3-8.

* * *

Анализа политике коју је СССР водио према Југославији после војне интервенције у Чехословачкој, сачињена крајем 1968. године у Београду, говорила је о постојању „реалне опасности угрожавања наше независности и безбедности“.²⁷ Та оцена је истовремено говорила да несређени односи Југославије и СССР-а доприносе нестабилности у Европи и представљају један од проблема који треба решити у циљу остваривања сарадње у Европи. Прве промене у таквој политици, регистроване су у пролеће и лето 1969. године. Спољнополитички заокрет је, према проценама Министарства спољних послова, био последица обостране потребе да се постојећа ситуација превазиђе, али и наглашене усмерености СССР-а на „смиривање ситуације у Европи“ и „обнављање дијалога о питањима европске безбедности“. Није био у питању само покушај да после интервенције у Чехословачкој СССР „рехабилитује“ своју политику у Европи. Радило се о промени курса, делом изнуђеној „оштрим сукобом са Кином“, „сложеношћу партнерства и преговарачком позицијом у односу на САД“, проблемима унутар „лагера“, опадањем привлачности комунистичке идеологије, високим војним издацима, заостреним друштвеним, политичким и економским противуречностима унутар самог Совјетског Савеза.²⁸

Државни врх није имао илузије да Југославија трајно остаје простор на коме „СССР жели да утиче и да оствари – дугорочно узев – своје што пресудније идеолошко, политичко, економско и војно присуство.“ Аналитичари су процењивали да совјетска страна не одустаје од идеја да целокупна сарадња буде уклопљена унутар „ширих потреба совјетске спољне политике“. Као велика сила СССР се није одрицао ни наглашеног утицаја на „токове унутрашњих кретања у Југославији“. Инсистирајући на координацији политичких потеза, заузимању истоветних ставова, заједничком деловању на међународном плану, настојао је, према истим тумачењима, да „ограничи“ независну и несврстану политику Југославије, „сузи“ њен

²⁷ На удару су били сви битни аспекти друштвенополитичког система Југославије (самоуправљање, привредна и друштвена реформа, улога СКЈ, свенародна одбрана), спољна политика земље (несврстаност, односи са Западом, дипломатска антијугословенска активност...), безбедност (покрети трупа у близини граница, маневри, двосмислене и претеће изјаве и писма, покушаји да се доктрина о ограниченом суверенитету примени и на Југославију, исказивање забринутости за судбину социјализма). АЈ, КПР, I-3-а, Посета министра Андреја Громика Југославији; АЈ, КПР, I-3-а, Материјал „Југословенско-совјетски односи“.

²⁸ О томе више: Х. Кисинџер, *Дипломатија*, II, Београд 1999; Ђ. Бофа, *Повијесић Совјетског Савеза*, II, Ријека 1985, 424–463; Ф. Фире, *Прошлост једне илузије. Комунизам у двадесетом веку*, Београд 1996, 533–609; Е. Хобсбаум, *Доба експрема. Историја крајњег двадесетог века 1914–1991*, Београд 2002, 186–188.

међународни утицај и ослаби постојеће позиције у свету.²⁹ Ипак, „конструктивни дијалог“, који води побољшању односа две земље, Јосип Броз Тито је сматрао нужним. Зрелији за сопствено историјско искуство, он је знао да историјски процеси који стабилизују политички и идеолошки подељену Европу и чине је безбеднијом, а помирење са Москвом је за Тита баш то и било, немају алтернативу. Саставним делом истог тог процеса помирења Броз је сматрао и успостављање „реалних политичких односа са СССР-ом“. Рачунао је да ће Југославија тим политичким потезом „ојачати позиције“ не само према Москви већ и према земљама „лагера“, Западу и унутар међународног радничког покрета. То, наравно, није значило одустајање од принципа на које се у спољној и унутрашњој политици земља позивала и чије би евентуално напуштање, по Титовом мишљењу, представљало директну претњу опстанку у будућности.³⁰

Разговори Јосипа Броза Тита и министра иностраних послова Совјетског Савеза Андреја Громика, до којих је дошло почетком септембра 1969. године, недвосмислено су показали шта свака од заинтересованих страна жели и чему се може надати. Совјети су могли рачунати да ће Југославија и у наредном периоду сарађивати са свима који то желе „на основама равноправности“. Речима „наш пут није пут према Западу“, Тито је метафорично, али прецизно, дефинисао спољнополитичку и уну-

²⁹ У разговорима које је 2. септембра 1969. водио са министром спољних послова СССР-а Андрејем Громиком, државни секретар за иностране послове Мирко Тепавац је истакао постојање „значајних тешкоћа и разлика“ у ставовима и политици обеју влада и партија али и нагласио објективну потребу СФРЈ за сарадњом и добрим односима са Совјетским Савезом на „базу немешања, равноправности и узајамног поштовања“. По мишљењу Тепавца „тешња сарадња“ са СССР-ом не би била само узајамни интерес две земље већ и конкретни „допринос сарадњи у Европи и свету“. У своме излагању Громико је истакао да СССР придаје „велики значај“ развоју односа са „братском Југославијом“. Изразио је потребу да разлике које постоје не треба само „имати у виду“ већ да треба све учинити „да их сасвим не буде“. У његовом тумачењу уклањање разлика ојачало би „наше снаге“. Речи „ићи заједно“, које је Громико изговорио, означаваале су жељу „да дођемо до идеалне ситуације без разлика и да, као социјалистичке земље, идемо у јединственом строју са осталим социјалистичким земљама“. Громико је посебно прецизирао да СССР и Југославију спајају заједнички циљеви „изградња социјализма и комунизма, борба за учвршћивање мира, супротстављање покушајима империјализма, отпор агресивним силама империјализма, из чега проистиче да стално тежимо јединству социјалистичких земаља. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Информација о првом дану разговора државног секретара за иностране послове М. Тепавца са совјетским министром иностраних послова А. Громиком, 2. септембар 1969.

³⁰ У првом реду Тито се ослањао на ставове о сарадњи социјалистичких држава и комунистичких партија које су афирмисале Београдска (1955) и Московска декларација (1956), као и на закључке Београдске и Каирске конференције несврстаних земаља. Исто.

трашњеполитичку оријентацију земље.³¹ Скреноу је пажњу Совјетима да је политика несврстаности „дубоко антиимперијалистичка политика“ и тако им посредно сугерисао да је као такву треба подржати, а онда, у договору са њим, и користити. Предлог совјетској страни да води „флексибилнију спољну политику“ истовремено је био покушај да се у већој мери утиче на Москву. Тито се, такође, није клонио „ближих контаката“ и „размене информација“ о свим важним спољнополитичким питањима, па и о европској безбедности. Веровао је да на тај начин, поседујући информације које омогућавају бољу процену ситуације и имајући прилику да на местима где се креира светска политика изнесе своје мишљење, стиче прилику да искористи свој несумњиви утицај и потврди неопходност сопственог постојања у светској политици. Повезујући „светска питања“ са сопственом спољнополитичком и безбедносном позицијом, Тито је био у прилици да Совјетима, подједнако као и Западу, буде од користи. У том контексту уочљива настојања СССР-а да југословенске активности вежу и уклопе у лагерске иницијативе изгледала су мање опасна. На другој страни, Совјетски Савез је још једном потврдио да, полазећи од „интереса социјализма“, није индиферентан према приликама у другим социјалистичким земљама. Такву праксу, за разлику од Тита, совјетски функционери нису сматрали мешањем у унутрашње ствари других земаља, већ „лењинском политиком“ која упориште налази у пролетерском и социјалистичком интернационализму. О томе у којој је мери таква политика угрожавала европску безбедност и повећавала „затегнутости на релацији Исток – Запад“, као да се није размишљало. Значај и перспективу политике несврстаности Совјети су вредновали „степеном антиимперијалистичког карактера те политике“, тј. спремношћу да се јасније „класно“ и „антиимперијалистички“ профилише. У решавању европских проблема СССР је инсистирао на сопственим виђењима и иницијативама у чијем је средишту била „блоковска концепција коегзистенције“. А то је значило истрајавање на читавом скупу ситних и крупних искључивости, подједнако карактеристичних и за Запад, које су сукоб чиниле лако запаљивим.³²

³¹ У разговору са Громиком Тито је посебно наглашавао чињеницу да је Југославија „социјалистичка земља са државним уређењем на основама самоуправљања“. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Забелешка разговора председника Тита са министром иностраних послова СССР-а Андрејем Громиком на Брионима 4. септембра 1969.

³² У средишту интересовања Совјета било је питање СР Немачке, њених специјалних веза са САД, наоружавања, реваншизма, неонацизма, захтева за ревизијом граница, политичког и економског утицаја, политичког ангажмана социјалдемократа и немачке деснице и друго. МИЈ, КПР, I-3-а (СССР), Забелешка разговора председника Тита са министром иностраних послова СССР-а Андрејем Громиком на Брионима, 4. септембар 1969.

* * *

Разговори Јосипа Броза Тита и Андреја Громика били су значајна етапа у поновном успостављању пољуљаног поверења између Југославије и СССР-а, а самим тим и решавања једног од проблема европске безбедности. Убрзо после њих југословенска страна је, у „духу пријатељства и узајамног разумевања“, упозната са „нацртима“ два документа, усвојена на састанку министара спољних послова земаља чланица Варшавског уговора, одржаном у циљу припрема за „општеевропску конференцију“.³³ Исказивање таквог степена поверења недвосмислено је говорило о жељи СССР-а и држава „лагера“ да будући спољнополитички ангажман Југославије изнова буде „у склопу заједничке акције социјалистичких земаља“. Први од докумената иницирао је „одрицање од употребе силе или претње силом“ у односима међу државама Европе. Други се залагао за проширење трговинских, економских и научнотехничких веза „на равноправним начелима“ као подршци развоју политичке сарадње у Европи. Суштински, садржај оба документа уклапао се и у европску политику Југославије. Совјетска страна је сазивање конференције која би се бавила и питањима сарадње у Европи сматрала нужним у тренутку када су на европском континенту војни блокови били најдиректније непријатељски сучељени. Веровала је да окупљање представника европских држава мора резултирати „побољшањем опште политичке атмосфере“, „порастом поверења“ и „учвршћивањем принципа мирољубиве коегзистенције“. У Москви је постојало убеђење да је то приступ који отвара могућност бољег међусобног разумевања и континуираног решавања постојећих безбедносних проблема у Европи. У датим околностима Совјетима је било важно да елиминишу постојеће неспоразуме са Југославијом, укључе је у сопствену спољнополитичку иницијативу и од ње добију конкретне предлоге.³⁴ Процена Београда да „Руси траже стабилност“ одговарала је Југославији и суштински значила да их у томе треба и подржати.³⁵

³³ Петог новембра 1969. југословенском отправнику послова у Москви уручена су два „нацрта“ докумената посвећена „одрицању од употребе силе или претње силом у узајамним односима међу државама у Европи“ и „проширењу трговинских, економских, научнотехничких веза на равноправним начелима усмереним на развијање политичке сарадње међу европским државама“. Документи су, непосредно пре тога, били „усвојени“ на састанку министара спољних послова земаља чланица Варшавског уговора у Прагу. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Тепавца са отправником послова Амбасаде СССР у Београду П. Кузњецовим, 20. новембар 1969.

³⁴ АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Забелешка о разговору секретара за иностране послове М. Тепавца са отправником послова Амбасаде СССР П. Кузњецовим, 20. новембар 1969.

³⁵ АЈ, КПР, I-2, Пут Ј. Б. Тита у Аустрију, 12. октобар 1969.

Независно од Москве, делујући на основу сопственог позитивног спољнополитичког искуства, Београд је настојао да конструктивним предлозима задржи самосвојност и остане препознатљиви субјект у европској политици. Тако треба разумети идеје о одржавању „живих консултација“ о европским питањима, које су се готово подударале са иницијативама СССР-а. Изузетно висока концентрација оружаних снага у Европи и стална опасност од избијања сукоба сучељених блокова захтевали су, по мишљењу југословенског државног и партијског врха, интензивирање сарадње између свих европских држава. Ипак, укључивање у ток припрема будућег састанка Југославија је пропратила истицањем недвосмисленог става да не треба дозволити да будући састанак европских држава буде „конференција два блока“. У Београду је постојало уверење да би евентуално, али очекивано обавезивање чланица блокова да иступају „на потпуно истој линији“, најдиректније спутало „самосталнија гледања“, многе „деморалисало“ и учинило их „пасивним посматрачима“, суштински обезвредило сам смисао састанка. У дипломатским круговима је било раширено гледиште да би такав развој догађаја водио поновном успостављању атмосфере крајње политичке затегнутости, карактеристичне за године хладног рата.³⁶ Немирење са таквим могућим исходом исказивао је и спољнополитички ангажман Југославије, суштински усредсређен на покушаје да проблем европске безбедности буде „извучен“ из сфере погађања великих сила. Таква политика суштински је јачала позиције малих и средњих држава Европе. Изразита спољнополитичка фокусираност на те европске државе, форсирање билатералне сарадње, размена информација, сталне консултације постали су битан део активне политике коју је Југославија на преласку из 60-их у 70-те године водила. То је, наравно, подразумевало и опрезност, прецизно одмеравање односа према сучељеним блоковима, регистровање сваке реакције великих сила.

Тито је из стеченог спољнополитичког искуства претпостављао да покушај наметања „извесне линије“ процесу помирења и сарадње у Европи, која одговара Југославији, неће дати очекивани резултат уколико у тој активности остане усамљен. За успех је било потребно нешто више, а то је, у првом реду, била подршка европских држава, упућених сопственим искуством на политику коју је и он заговарао. Интензивна путовања која је у наредним месецима предузео, сусрети и разговори са европским политичарима и државницима, суштински су томе служила.

³⁶ Извештаји дипломата су говорили да Француска, Италија, Холандија и неке друге земље Запада теже самосталном наступу. АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Забелешка о разговорима секретара за иностране послове М. Тепавца са отправником послова Амбасаде СССР П. Кузњецовим, 12. октобра 1969.

Титово путовање у Букурешт и размена мишљења са Николае Чаушескуом потврдили су да у погледима на питања европске безбедности Југославија у Румунији има истомишљеника и могућег саборца. Иако чланица Варшавског уговора, Румунија је тих година на сваки начин настојала да оствари већи степен самосталности у односу на политику коју је водио СССР и „лагер“. У виђењима њених политичара, јачање блоковске политике у Европи суштински је значило сужавање маневарског простора у спољној и унутрашњој политици и губитак већ досегнутог степена независности. Из тих разлога Чаушеску је био сагласан са ставовима које је Тито заступао када је сарадња европских држава у питању.³⁷

Из кратке посете Аустрији Тито се вратио са мноштвом поверљивих података који су говорили да „попуштање напетости“ са нестрпљењем ишчекују и многе западноевропске земље, а посебно СР Немачка. У разговору са председником Аустрије Тито је добио информацију да ће нова администрација В. Бранта у Бону остати верна НАТО-у, али и да ће свесрдно радити на „постепеном попуштању затегнутости“. За њега је посебно важно било сазнање да ће се СР Немачка одрећи употребе силе и атомског оружја, признати границе са ДДР-ом на Одри и Ниси, престати да инсистира на ставу да једина има право да говори у име немачког народа.³⁸

Боравак у Алжиру је потврдио у којој су мери рубни делови Европе и Медитерана угрожени склоношћу великих сила да своја „надметања“ преносе у просторе у којима нису јасно исцртане границе „интересних сфера“. Та је посета, такође, Тита учврстила у ставу да није могуће остварити безбедност и сарадњу у Европи, а при томе допустити да сукоби и нестабилност представљају свакодневицу живота на Блиском истоку и Медитерану.³⁹

Посете блоковски сврстаној али политички блиској Румунији, неутралној Аустрији и несврстаном Алжиру, нису биле случајни одабир Јосипа Броза. Из Букурешта је Тито, још једном, био у прилици да одмери политику СССР-а и сагледа кључна политичка и идеолошка кретања у првој земљи социјализма, провери чврстину „лагера“ и утицаје које он врши на безбедност у Европи, сагледа евентуалне опасности да чланице свом самосталном спољнополитичком иступу и активности дају карактер „продужетка и реализације“ блоковске акције. Аустрија му је послужила као одлична „осматрачница“ за разумевање политичких кретања у СР Немачкој, економски доминантној европској држави и немачког питања као

³⁷ АЈ, КПР, I-2, Информација о Румунији, 11. август 1969.

³⁸ АЈ, КПР, I-2, Информација о југословенско-аустријској сарадњи; Белешка разговора председника СФРЈ и председника Републике Аустрије, 12. октобар 1969.

³⁹ АЈ, КПР, I-2, Записник о разговорима председника Тита са председником Бумедијаном приликом званичне посете Алжиру, 5–9. новембар 1969.

кључног проблема европске безбедности. Захваљујући тој посети Тито је у будућности рачунао са Брантом као партнером у европској политици. Посета Аустрији је, такође, учинила много прецизнијим и поузданијим Титове процене спремности Запада да се ослободи оних који су отишли предалеко у „препоручивању“ блоковске политике као јединог политичког модела који треба примењивати. Из Алжира је још јасније сагледао условљеност догађања у Европи са дешавањима на Блиском истоку и на Медитерану. Стечена сазнања су недвосмислено говорила о заинтересованости европских и медитеранских земаља за „попуштање напетости“ у региону, а то је отварало простор за вођење политике која је у свим сегментима била у складу са принципима које је Југославија заступала у међународним односима. Богатији за нова међународна искуства стечена у Букурешту, Бечу и Алжиру Тито је уочавао да, независно од међународног положаја, спољнополитичке оријентације, политичког система и модела развоја, постоји заједничка свест дела европских земаља да блоковска политика сужава маневарски простор за сарадњу. Иако понекад само у нијансама, такво схватање процеса европске безбедности ипак је било другачије од оног које су заговарале велике силе. Уважавање постојеће европске стварности наметало се и Титу као битан услов за решавање нагомиланих проблема. Прецизно сагледавајући и прихватајући постојећу европску реалност, Тито је припадао оном кругу европских политичара који су схватили да без прихватања реалности о постојању обе Немачке, европска безбедност није могућа. Чињеница да исти историјски процес повезује догађаје у Европи са дешавањима на Блиском истоку, у Азији, Африци и на Медитерану, водила га је закључку да независно од политике несврстаности коју су следиле, тек организоване у покрет са функционалним заједничким институцијама и телима, несврстане земље, а самим тим и Југославија, добијају на значају и утицају у светској политици.⁴⁰ Све прибране информације послужиле су Титу и југословенској дипломатији да досегне до властите платформе о решавању питања европске безбедности и сарадње.

Београд је са пажњом пратио политичка кретања у САД. Ставови које је та држава заступала представљали су важан оријентир у политици коју је Југославија водила. У настојању да буде што боље упознат са спољнополитичким курсом нове америчке администрације у Вашингтону

⁴⁰ Југословенску процену да међународна ситуација неопходно тражи активнију политику несврстаних земаља, њихово ближе повезивање и конкретну сарадњу потврдили су Консултативни састанак у Београду, Министарски састанак несврстаних у Њујорку (27. 9. 1969), разговори у Алжиру. Основни циљ такве политике био је да несврстане земље „постану фактор у решавању отворених међународних проблема“. АЈ, КПР, I-2, Пут Ј. Б. Тита у Алжир, 5–9. новембар 1969.

и стечена сазнања угради у југословенску политичку концепцију, Тито се фебруара 1970. срео са државним секретаром САД Вилијемом Роџерсом.⁴¹ Разговор је несумњиво био вишеструко користан. За Тита су од посебне важности биле поруке председника Никсона да „САД немају никакве намере да праве са Совјетским Савезом аранжмане који би били на штету пријатеља“ и да су „заинтересоване за јачање независности Југославије“.⁴² Подједнако вредно било је и сазнање да САД и СССР интензивно преговарају. Побољшање односа са Кином била је још једна значајна информација коју је Роџерс поделио са Титом.⁴³ Целокупни наступ државног секретара САД настојао је да афирмише реалистичан приступ САД питањима разоружања. Америчка страна је сматрала да Совјети „нису спремни на суштинско попуштање затегнутости у Европи“. Роџерс је био сумњичав према идејама СССР-а о сазивању конференције о европској безбедности. Из његовог наступа било је јасно да САД нису склоне једној таквој конференцији. Разрешење постојећег сукоба Вашингтон је видео у конкретној спремности Истока и Запада за попуштање затегнутости. О томе су говориле следеће Роџерсове речи: „Ми очекујемо конкретна дела, али их нема. Да би се постигла безбедност у Европи потребно је на делу смањити затегнутост између Истока и Запада. У том оквиру може да се разговара о смањењу трупа. Ми смо рекли Громику да разговори о европској безбедности треба да буду конкретни, да је пре свега потребно разговарати о смањењу затегнутости између две Немачке. Али ако би се радило само о декларацији о једностраном одрицању од употребе силе, ми сматрамо да то није потребно, јер смо такву декларацију прихватили већ у Уједињеним нацијама“.⁴⁴

Погледи југословенске стране су се суштински разликовали, па делом и противуречили ставовима САД. Без устручавања и зазора, тако уобичајених за „дијалог“ малих држава и великих сила, Тито је упознао државног секретара САД са ставом Југославије „да све државе треба рав-

⁴¹ До сусрета је дошло 11. фебруара 1970. године у Адис Абеби на захтев америчке стране. АЈ, КПР, I-3-а (САД), Забелешка о разговору председника Тита са државним секретаром САД В. Роџерсом.

⁴² Ево Роџерсових речи: „Председник Никсон ми је пре поласка на пут и пре сусрета са Вама посебно наложио да Вам кажем да САД никада неће правити аранжмане на штету наших пријатеља. Председник Никсон је посебно нагласио да су САД заинтересоване за јачање независности Југославије“. МИЈ, КПР, I-3-а (САД), Пријем државног секретара САД Вилијама Роџерса, 11. 2. 1970.

⁴³ На Роџерсове метафоричне речи о сарадњи са Кином – „Ми пијемо чај са Кинезима“, Тито је реаговао констатацијом „Значи, троши се много чаја“. МИЈ, КПР, I-3-а (САД), Пријем државног секретара САД Вилијама Роџерса, 11. 2. 1970.

⁴⁴ Исто.

ноправно да учествују у разговорима и решавању проблема“. Америчкој страни се вероватно није допадало ни њиховим погледима сасвим супротстављено југословенско убеђење да се „никако не сме дозволити да разговарају само велике силе, а да остале земље буду искључене из разговора“. На истом трагу је био и Титов резолутни став да евентуална конференција посвећена питањима европске безбедности нема смисла уколико представља „конференцију два блока“. У политичким визијама Јосипа Броза то је морао бити скуп на коме ће „у широком саставу... равноправно учествовати поред великих сила и друге државе“. Тито није пропустио прилику да Роџерсу саопшти како су односи које Југославија има са Совјетским Савезом тренутно „неупоредиво бољи“ него претходних година. Притом је и посебно нагласио да је Југославија независна земља и да искључиво „води своју самосталну политику“.⁴⁵

У разговорима вођеним о ситуацији у Африци Тито је дискретно сугерисао Роџерсу да на политику несврстаности САД убудуће „гледају са више поверења“. Констатујући постојање „опасне конфронтације“ на Блиском истоку Тито је изнео још један од темељних принципа југословенског спољнополитичког наступа – негативан став према трци у наоружању. Информацијом о скором сусрету са Насером и директним питањима о „стварном ставу САД“ и границама њене спремности „да попусти“, Тито је суштински наговестио своју могућу посредничку улогу у блискоисточном спору и тиме појачао важност Југославије у светској политици.

Роџерсов одговор представљао је знак поверења и намере да баш Тито буде један од посредника у решавању кризних жаришта на рубним просторима Европе: „Остављам Вам документ у коме је изложен став САД. Израел напада нашу политику. Ми се у нашој политици не можемо поистоветити са Израелом. Када би знали да је председник Насер спреман на преговоре ми би онда могли да кренемо у акцију да натерамо Израел да прихвати преговоре. Мој говор о решењу кризе на Блиском истоку Голда Мејр је назвала издајом... Сматрам да ако се мир не постигне у току ове године, онда уопште неће бити изгледа за остварење мира. Палестински покрет ће ојачати. То је један емоционалан, ирационалан покрет. Он ће узети маха и неће бити никакве могућности за постизање мира. У интересу је свих, а и САД, да се постигне мир на Блиском истоку. Међутим наша је импресија да Совјетском Савезу одговара садашња ситуација. Он на неки начин експлоатише Арапе. Имамо утисак као да је СССР заинтересован да кључа вода. Али то је кратковидо. Палестински покрет, који је емоционалан и ирационалан, ако ојача, довешће и Насера и остале арапске државнике у такву ситуацију да уопште неће бити у стању да преговарају... Молим Вас када будете разговарали са Насером убедите га да су

⁴⁵ Исто.

САД заинтересоване за мир на Средњем истоку. Нама не треба петролеј... Свакако нисмо заинтересовани да се СССР шири по Медитерану и медитеранским земљама. Ако Насер не прихвати решење које се предлаже, он ће се сутра наћи у великим тешкоћама јер ће порастати палестински покрет који ће са емоцијама овладати младим људима. Смањиће се утицај Насера... Насер ће губити утицај. То би њему требало предочити.“ Са Титом и његовим политичким утицајем се несумњиво рачунало у Вашингтону.⁴⁶ То сазнање било је од важности за политички курс који је Југославија тих година обликовала.

* * *

Темељно прикупљане информације и подједнако озбиљно вршене анализе политичких прилика у свету и Европи омогућиле су Југославији да дефинише сопствене ставове, појача властиту међународну позицију, има сигурне процене о политичким процесима који одређују европску садашњост и будућност. Међу тим утемељеним сазнањима било је и да је Европа постала подручје на коме велике силе, непомирљиво сукобљене у другим деловима света, почињу да сарађују. Такав закључак истовремено је захтевао преиспитивање постојеће политике, критичко сагледавање властитих државних и националних капацитета, утврђивање дугорочних циљева и разрешавање свих нагомиланих унутрашњих тешкоћа. Тито је знао да у том тренутку неповољна унутрашња ситуација умногоме одређује спољнополитички положај земље, али није био спреман да прихвати чињеницу да у Југославији постоји криза, а још мање да она има „забрињавајући карактер“.⁴⁷ Насупрот суочавању са кризом која је, како ће се показати, дугорочно претила распаду земље, политичко стање у земљи оцењивао је као „добро“. На тај начин изостајало је алармирање јавности које је државни врх тумачио као узнемиравање које провоцира унутрашње конфронтације. Стабилност на „унутрашњем пољу“ Тито је процењивао као довољну за вођење реалистичне спољне политике. Тиме је свесно превиђао да сви показатељи говоре да постојеће друштвене противуреч-

⁴⁶ АЈ, КПР, I-3-а (САД), Забелешка о разговору председника Тита са државним секретаром САД В. Роџерсом.

⁴⁷ АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, ИВ/92-1, Тридесета седница Извршног бироа ЦК СКЈ од 18–19. јануара 1970. Напомињемо да је југословенска криза била системска и да је почетком 70-их трајала дуже од две деценије. Своје извориште криза је имала у политичком систему самоуправљања, нерентабилној економији, процесу уставно-правног дефинисања државе који је водио слабљењу југословенске федерације и јачању република, најзад и у самој СКЈ која више није исказивала способност да предвиђа и контролише кључне процесе у друштву.

ности и конфликти нису пролазне појаве већ „трајне компоненте друштвеног система“.⁴⁸

Насупрот унутрашњим питањима Тито је више пажње посвећивао „ровитој“, „мутној“, „нејасној“ ситуацији у свету. Сарадња на коју су велике силе биле упућене није значила одустајање од политике отварања локалних криза, притисака на мале земље, бруталног мешања у унутрашње ствари других земаља, настављања започетих ратова и проширивања ратних операција и другог што је међународну ситуацију чинило нестабилном.⁴⁹ Искуство бављења политиком потврђивало је и почетком 70-их за Тита забрињавајућу чињеницу да „географски простор“ на коме се налази Југославија представља подручје трајног интересовања и спорења великих сила. Оптужбе Запада да је у Југославији „демократија поново у опасности“ и притиске Истока, Тито је тумачио као „специјални рат“ коме је његова земља изложена. Он је имао сазнања да Запад не жели слом Југославије, већ настоји да је конфронтира СССР-у и примора да своју судбину политички, економски и културно веже за њега. У понашању СССР-а препознавао је сталну тежњу за интернационалистичком хегемонијом над социјалистичким светом. Циљ те политике, када је Југославија била у питању, био је њено увлачење у совјетску орбиту, а са тиме у вези лакша реализација планова на Медитерану и ширење утицаја међу несврстаним земљама. Отуда је, по Титовом мишљењу, почетком 70-их година XX века Југославија, по питању безбедности, била у „најгорј ситуацији после рата“.⁵⁰

На споразумевање великих сила Тито је гледао са разумљивом резервом. Био је свестан да процес споразумевања представља битну компоненту „нових односа“ у Европи, али је и увиђао могућност да кроз „споразумевање“ најмоћније државе света додатно „монополишу решавање међународних проблема“. Посебно га је бринула тенденција, нагла-

⁴⁸ О кризи која је потресала југословенску федерацију почетком седамдесетих година XX века више у: Л. Перовић, *Зајиварање Круџа*, Сарајево 1991; А. Ненадовић, *Мирко Тејовац. Сећања и коментари*, Београд 1998; З. Вуковић, *Ог деформација СДБ до масџока и либерализма. Моји сџенографски записи 1966–1972; Усџавне џромене*, Београд 1971; Б. Петрановић–М. Зечевић, *Јуџословенски федерализам. Идеје и сџварносџи*, II, Београд 1989; Б. Петрановић, *Исџорија Јуџославије*, III, Београд 1988; Б. Петрановић, *Јуџословенско искусџиво срџске националне инџиџрације*, Београд 1993; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999; Љ. Димић, *Исџорија срџске државносџи*, III, Београд 2001; С. Ђукић, *Слом срџских либерала*, Београд 1990; АЈ, ЦК КПЈ, Ф-507, IV/92-3, Нека актуелна безбедносна питања у светлу деловања унутрашњег и спољнег непријатеља.

⁴⁹ X. Кисинџер, *н. г.*, 652–677; R. L. Garthoff, 527–555.

⁵⁰ АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, IV/92-3, Нека актуелна безбедносна питања у светлу деловања унутрашњег и спољашњег непријатеља; АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, IV/92-1, Дискусија Ј. Б. Тита на Тридесетој седници ЦК СКЈ од 18–19. 1. 1970.

шено присутна у политици великих сила, да оне једине имају право да одређују оквире унутар којих је допуштено и могуће остваривати сарадњу и договарање. Стрепњу је изазивала и могућност нове поделе интересних сфера међу великим силама. Такав вид „споразумевања“ представљао је, по Титовом мишљењу, процес који не води ублажавању и консолидовању прилика, већ трајној подели Европе. Истовремено је уочавао да целокупни „процес“ има шири оквир од европског, да се најдиректније уграђује у постојећу констелацију међународних односа, да је дугорочан. По налогу државног врха, југословенске дипломате су на такав начин сагледавале дешавања у свету, не пропуштајући „ниједну прилику да спрече било какав покушај који би био на рачун Југославије“. У датим околностима, по мишљењу Тита, малим државама је остајала једино могућност да користе све „факторе“ који лимитирајуће делују на политику великих сила. У свету који се убрзано мењао, насупрот порасту „војне моћи“ великих сила, Тито је уочавао пораст „моралне снаге“ малих земаља, о чему су, по његовом суду, велике државе морале да воде рачуна. Несврстане земље је доживљавао као носиоце процеса еманципације (подршка ослободилачким ратовима за независност, отпор антиколонијализму, империјализму, политици наоружавања, залагање за убрзани развој неразвијених земаља, ширење социјализма као светског процеса који се ослобађа од своје идентификације са „лагером“ и друго).⁵¹ Другим речима, Тито је сматрао да стварност неумитно руши уверења оних који су сматрали да се мир и безбедност могу трајно заснивати на равнотежи великих сила дајући за право заговорницима активног учешћа свих народа у решавању међународних проблема. Принципи на којима се темељила политика несврстаности добијали су тиме на афирмацији и значају.

Када је европска безбедност у питању, Тито је био мишљења да треба наставити започету политику. Ангажман Југославије сматрао је конструктивним, принципијелним и исправним. Био је убеђен да на сваки начин треба спречити да будућа конференција „буде неки уски секташки састанак“. Са задовољством је прихватао промењени став Москве да учесници тог „европског конгреса“ морају бити и Канада и САД. Тим пре, како је говорио, јер „Американци и онако седе дубоко у разним земљама Европе и без њих не можемо те ствари да решимо“.⁵²

* * *

Шта је чинило суштину југословенске политике према Европи на прелазу из 60-их у 70-те године XX века? Пре свега, стална оријентација

⁵¹ АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, IV/92-3, Нека актуелна безбедносна питања у светлу деловања унутрашњег и спољашњег непријатеља; АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, IV/92-1, Дискусија Ј. Б. Тита на Тридесетој седници ЦК СКЈ од 18–19. 1. 1970.

⁵² Исто.

на јачање билатералних односа са свим европским земљама, посебно суседима, а затим и активна подршка иницијативама усмереним ка развијању сарадње у Европи и попуштању затегнутости.⁵³ Такође, истрајавање на ставу да европска безбедност није и не може бити само ствар сарадње, споразумевања или погађања великих сила и војних блокова. Најзад, оријентација на независну политику и покретање властитих иницијатива које теже превазилажењу блоковске подељености Европе, миру и безбедности.⁵⁴ Сви ти елементи били су, истовремено, стални елементи политике нескрстаности коју је Југославија водила.

Таква политика Југославије била је добро уклопљена у општу политику „попуштања затегнутости“ у Европи и свету карактеристичну за читав претходни период. Сарадња и споразумевање однели су превагу над конфронтацијама. У светској и европској политици је било осцилација, али не и драматичних криза које су свет доводиле на ивицу новог глобалног сукоба. Међусобно споразумевање омогућило је контролу над постојећим кризама и свело на минимум могућу ескалацију преко граница прихватљивих за велике силе. Локални сукоби постали су безопасни по светски мир и општи процес попуштања затегнутости. Тежиште конфронтација пребачено је из Европе у друге делове света. Кохезија унутар блокова почела је да попушта. Дошло је до споразумног ограничавања стратешког наоружања суперсила што је најдиректније утицало и на зауздавање трке у наоружавању. Вашингтон и Москва су приступили решавању крупних отворених питања у Европи. Постали су све учесталији и захтеви за одржавањем свеевропске конференције посвећене безбедности и сарадњи.⁵⁵ Све је то говорило да и за државу каква је Југославија постоји простор да се активно укључи у европску политику.

Расположиви извори говоре да су Јосип Броз Тито и југословенска дипломатија схватили питање међуевропске сарадње и безбедности унеколико другачије од САД, СССР-а, земаља сврстаних у војне блокове.

⁵³ Југославија је подржала Букурештански, Будимпештански и Прашки апел земаља чланица Варшавског уговора, иницијативу Румуније о уздржавању од аката и демонстрација силе, фински меморандум. *Исто*.

⁵⁴ За разлику од неких других блоковски устројених земаља, принуђених да својим активностима дају карактер „продужетка и реализације“ политике коју воде блокови, Југославија је била у могућности да иницира бројне акције: састанак европских парламената посвећен питањима безбедности у Европи, рад на властитом меморандуму о европској сарадњи, регионалне иницијативе на плану европске економске сарадње. *Исто*.

⁵⁵ Почев од потписивања „Уговора о делимичној обустави нуклеарних експеримената“, потписаног 25. јула 1963, процес детанта је добијао сваке године на својој пуној афирмацији. Сарадња је заменила конфронтацију. О томе: Љ. Аћимовић, *Проблеми безбедности и сарадње у Европи*, Београд 1978, 48–64.

Попут лидера великих сила и Тито је сматрао да целокупни процес споразумевања и сарадње има много шири оквир од европског, да је дугорочан и да је најдиректнији производ међународне констелације снага у свету. Добра информисаност, бројни међународни контакти и чињеница да је имао искуство у вођењу светске политике омогућавала му је такво виђење проблема европске политике. Ипак, попуштање затегнутости, на које су велике силе гледале као на добру „прилику“ за зауздавање експанзионизма друге стране, за Тита је било шанса од егзистенцијалне важности коју не треба пропустити и прилика да се у односима европских држава постигне „нови квалитет“. Те су нове околности пружале прилику и мањим европским земљама да делују у складу са сопственим и специфично европским интересима.⁵⁶

Следећи своја спољнополитичка убеђења и поштујући принципе које је прихватила много раније, Југославија је, у датим околностима, бирала свој пут. Показало се да капацитет утицаја који је Титу био неопходан у вођењу политике у Европи умногоме зависи од успеха Конференције несврстаних земаља у Лусаки. То је био један од разлога вишеструког ангажовања Југославије у припреми Самита у Лусаки који је потврдио историјску основаност политике несврстаности и на коме је дошло до коначног уобличавања Покрета несврстаних земаља. Залагање за активно учешће у међународним збивањима, ослањање на властите снаге, јединство акције, солидарност, узајамна сарадња на економском и друштвеном прогресу, учвршћивање сопствене независности и безбедности, били су елементи који су активностима несврстаних давали квалитативно нов садржај.⁵⁷ Иако се Конференција несврстаних земаља у Лусаки (8–10.9.1970) није бавила Европом већ односима развијених и неразвијених земаља, проблемима колонијализма, деколонизације и неоколонијализма, расном дискриминацијом и питањем апартхејда, блоковском поделом света, проблемима међународног мира, разоружањем, политиком мирољубиве коегзистенције, улогом ОУН у новим околностима, правом малих земаља да равноправно учествују у међународним пословима и друго, њена основна проблематика се, посредно или непосредно, најдиректније тичала ње са-

⁵⁶ АЈ, ЦК КПЈ, Ф-507, III/149-4, Тринаеста седница Председништва ЦК СКЈ од 16. 10. 1970.

⁵⁷ Лусака је само потврдила основна начела покрета несврстаности (принцип суверенитета и територијалног интегритета, једнакости и равноправности народа, немешање у унутрашње послове других земаља, мирног решавања спорних питања, активне међународне сарадње, неучествовање у војним савезима...). Сматрајући да улога несврстаних земаља у међународним односима мора бити појачана, у Лусаки је заузет став да се резолуција треба прећи на организовану јединствену акцију како би њихови садржаји били остварени. *Skupovi nesvrstanih zemalja 1961–1974*, Београд 1974, 107–145.

ме.⁵⁸ Тиме су и позиције Југославије у „европској политици“ биле додатно ојачане. Тито је после Самита у Лусаки могао да наступа као политички лидер организованог покрета који је окупљао 64 земље. Остварење основног политичког циља – „изградње таквог система односа у Европи, чији би интегрални део и битне претпоставке представљали независност и безбедност Југославије“, изгледало је после Лусаке реалније. Том циљу је требало да послужи и акција на припреми конференције о европској безбедности и сарадњи која не би била препуштена великим силама и која би сузила „маневарски простор“ блоковским тежњама.⁵⁹

Заједнички наступ несврстаних земаља у међународним односима најављен у Лусаки био је упозорење великим силама да и мале земље теже да у расподели светске моћи задобију значајније место. Вашингтон је отуда био приморан да обрати већу пажњу на појаву новог и потенцијално утицајног глобалног међународног фактора.⁶⁰ Места за игнорисање Југославије и Покрета несврстаних више није било.⁶¹ Реална процена ситуације учинила је и Јосипа Броза Тита незаобилазним саговорником нове америчке администрације, а Београд утицајним политичким средиштем у које се морало доћи.⁶²

⁵⁸ Декларација о миру, независности, развоју, сарадњи и демократизацији међународних односа; Декларација о несврставању и економском напретку; Rezolucija Treće konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, *Skupovi nesvrstanih zemalja 1961–1974*, Београд 1974, 115–137.

⁵⁹ Почетком 1970. године Савезни секретаријат за иностране послове је израдио први документ о проблемима европске безбедности и сарадње. На основу тог документа се одвијала будућа активност Југославије на припреми КЕБС-а. АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, III/149-4, Тринаеста седница Председништва ЦК СКЈ од 16. 10. 1970; АЈ, КПР, I-2, Пут Ј. Б. Тита у Финску, 29. 7 – 1. 8. 1975. Нацрт платформе СФРЈ за Конференцију о европској сарадњи и безбедности од 8. јуна 1973.

⁶⁰ Несврстане земље чиниле су бројно највећу групу држава у ОУН и као такве представљале важан фактор на међународној сцени. Формирање покрета, успостављање заједничких тела и одлука да се у светској политици иступа јединствено учиниле су га глобалним политичким фактором. Види: Л. Матес, *Несврстаност. Теорија и савремена пракса*, Београд 1970.

⁶¹ О томе најбоље говори иступ Р. Никсона на XXV заседању ОУН, одржаном непосредно после састанка у Лусаки и говор у коме је Покрет несврстаних први пут означен као важан чинилац светске политике. АЈ, КПР, I-3-а (САД), Посета председника САД Р. Никсона Југославији.

⁶² Жељу за сусретом са Ј. Б. Титом Р. Никсон је први пут исказао у писму упућеном председнику Југославије 18. јануара 1969. године, два дана пре преузимања мандата председника САД. По завршетку конференције у Лусаки, Београду је упућена порука да би Р. Никсон посетио Југославију у склопу своје европске турнеје и присуства маневрима Шесте флоте у Медитерану. АЈ, КПР, I-5-6 (САД), Кратак историјат нашег позива Р. Никсону да посети Југославију.

Посета америчког председника Ричарда Никсона (почетак октобра 1970) и разговори које је том приликом имао са Јосипом Брозом потврдили су да Југославија дефинитивно заузима важно место на лествици спољнополитичких приоритета САД. На Југославију се рачунало као на важан чинилац у настојањима да „еру конфронтације“ замени „ера преговарања“. У том контексту, од Тита је тражено да одигра улогу посредника на Блиском истоку и допринесе „приближавању ставова“ и „превазилажењу тешкоћа и неспоразума у међународним односима“. Реализација посете у тренутку заоштравања криза на Блиском истоку и у Вијетнаму такође је имала своју симболичну тежину. Погледи Р. Никсона и Ј. Броза Тита на актуелна дешавања били су веома удаљени, али је озбиљност тренутка налагала да се о свим спорним питањима отворено разговара.⁶³

Криза на Блиском истоку није остављала ни Тита равнодушним. Није се радило само о пријатељству које је изградио са лидерима арапских земаља, већ и о егзистенцијалној заинтересованости Југославије за све што се догађало на Блиском истоку.⁶⁴ У питању је био и страх од активности совјетске и америчке флоте у Медитерану. Тито је у присуству совјетских бродова видео старо империјално настојање Русије да изађе на „топла мора“, тј. поновни покушај реализације совјетских великодржавних претензија на простору Балкана и Медитерана. За разлику од Никсона, који је истицао да су активности америчке Шесте флоте у Медитерану у функцији успостављања равнотеже и мира на Блиском истоку, Тито је мислио да је њено присуство суштински „отворило врата Медитерана Русима“. Насупрот политици коју су реализовали војни блокови, Тито је био убеђен да Медитеран мора припадати медитеранским земљама.⁶⁵ Такви ставови најдиректније су били уклопљени у југословенски концепт безбедности Европе, исказивали сагласност са темељним документима ОУН, заговарали широко учешће свих европских земаља у решавању кључних безбедносних питања (великих и малих, укључених у војне блокове и оних које то нису) и представљали критику политике великих сила.

⁶³ Теме разговора биле су Блиски исток, Вијетнам, билатерални односи САД и Југославије, економска сарадња као вид помоћи очувања независне позиције Југославије, АЈ, КПР, I-3-а (САД), К-182, Забелешка о разговору председника Републике са председником САД Р. Никсоном 1. октобра 1970.

⁶⁴ О важности сусрета са Никсоном говори и чињеница да се његова дугоочекивана посета Београду „поклопила“ са смрћу А. Г. Насера, Титовог личног пријатеља и најближег политичког савезника унутар Покрета несврстаних земаља. Као свој приоритет Тито је изабрао сусрет са Никсоном док га је на сахрани у Каиру представљао „лични изасланик“ Е. Кардељ. Исто.

⁶⁵ АЈ, КПР, I-3-а (САД), К-182, Забелешка о разговору председника Републике са председником САД Ричардом Никсоном, 1. 10. 1970.

Посета Ричарда Никсона Југославији је, такође, показала да поред свих уважавања, велике силе никада нису спремне да „саслушају“ критику малих, нити да са њима имају партнерски однос. На једној страни, америчка администрација је Југославији доделила жељени статус „земље у развоју“ и тиме обезбедила веома повољан амбијент за америчку помоћ, улагања и економску сарадњу две земље. Био је то јасан знак да САД подржавају стабилну Југославију. На другој страни, Никсонова посета Загребу и речи да „дух Хрватске никада није уништен и није поробљен“ били су озбиљна опомена да се политичка криза, која је под ударом хрватског национализма претила распаду државе, може у сваком тренутку употребити и инструментализовати.⁶⁶ Титу је било јасно да у политици великих сила увек постоји више опција. Зато је сматрао да широко схваћена европска безбедност истовремено представља поуздани гарант безбедности Југославије.

Тито је после Конференције у Лусаки био свестан да политика не-сврстаности метафорично представља „пасош са великом тежином“. Са таквим „пасошом“, који му је обезбеђивао ауторитет значајног „политичког фактора“, он се у октобру 1970. упутио у посету Белгији, Луксембургу, Холандији, Француској и Немачкој.⁶⁷ Међу темама о којима се разговарало било је и питање европске безбедности и сарадње. Од посебне важности је било сазнање да су и те државе „против блоковског приступа“ и за „равноправно учешће свих земаља“ на будућој конференцији. Званични Београд је то тумачио као показатељ сазреле свести да је безбедност Европе „неспојива са постојањем блокова“. Процењивао је да на „тој основи“ може бити постигнут „ефикасан“ споразум са европским државама. Анализе дипломата су, такође, потврђивале да блокови нису хомогени и да

⁶⁶ Југословенски амбасадор у Вашингтону Црнобрња је учачавао да САД имају две опције када је Југославија у питању. Прву од њих, за коју је процењивао да су Американци посебно заинтересовани, представљала је јединствена и независна Југославија. Уколико се та могућност реализује у пракси и Југославија уреди своје унутрашње односе, Црнобрња је процењивао да ће САД пружити потребну политичку и економску помоћ. У случају реализације сценарија распада земље „јасно је као дан“ да ће Влада САД активирати „помоћне планове“. У складу са тим амбасадор је упозоравао да су унутрашњи догађаји у Југославији „актуелизирали...никада потпуно напуштену опцију 50% – 50%.“ У том контексту он је тумачио одлазак Никсона у Загреб као „показивање наглашеног интереса за западни део Југославије“. АЈ, КПР, I-3-а (САД), к-182, Југословенско-амерички односи (нагласак на односе последњих десет месеци); Дванаеста седница Председништва ЦК СКЈ од 3. октобра 1970; МСП РС, ДА, ПА, 1970, Ф-170 (САД), 434, Званична реакција у свету на посету Р. Никсона.

⁶⁷ АЈ, КПР I-2, Пут Јосипа Броза Тита у Холандију и Француску 20–23. 10. 1970; Пут Ј. Б. Тита у СР Немачку, 11. 10. 1970; Пут Ј. Б. Тита у Луксембург, 9–11. 10. 1970; Пут Ј. Б. Тита у Белгију, 6–9. 10. 1970.

међу чланицама постоје значајне разлике у гледиштима на питања безбедности у Европи. Све наведено утицало је на уобличавање процене да ће неслагања, с протоком времена, све више утицати на унутрашње односе у блоковима и на друштвенополитичке процесе унутар земаља чланица. Самим тим и на процес попуштања и превазилажења блоковске подвојености у Европи, што се у политици могло експлоатисати.⁶⁸

Посете европским државама разоткриле су југословенској страни у којој су мери убрзани процеси интеграције унутар Европске економске заједнице. Тито је у томе видео покушаје осамостаљивања дела европских држава од САД, али и тенденцију да економска сила у настанку најави своју доминацију у Европи. Био је шокиран сазнањем да европске земље не граде само „чврсту економску кохезију“, већ покушавају да осмисле и „јединствену политику“. Претпостављао је да тај процес неминовно води новом „економском затварању“ Европе и учвршћивању блокава, што је сматрао изузетно опасним по Југославију. Зато је од најодговорнијих државних органа тражио да пажљиво прате развој догађаја и формулишу „јасну политичку линију“ како би се, на сваки начин, избегла ситуација „да једног дана висимо у ваздуху“. То је сматрао предусловом да Југославија опстане као „независна земља“ и не постане „прирепак економских колоса“.⁶⁹ Да би се избегао такав могући исход економских и политичких процеса, уобличавање целовитог „система односа“ европских држава, унутар кога би били обезбеђени независност, суверенитет, територијални интегритет и равноправност, постао је императив југословенске спољне политике. То је, такође, подразумевало не само искључивање употребе силе у међународним односима већ и свих видова притисака и мешања у унутрашње ствари других држава.⁷⁰

* * *

Кризу која је захватила југословенску федерацију почетком седамдесетих година партијски врх је покушавао да разреши на више начина – новим уставним реформама, „појачавањем“ водеће друштвене улоге СКЈ, израчунавањем са националистичким покретом у Хрватској, гушењем либерално-демократских тенденција у Србији, „конзервирањем“ анахроних политичких концепција. Структура кризе била је превасходно политичка. Поистовећивање идеје државе са судбином партије на власти ускраћивало је демократску будућност земљи. Процес економске дезин-

⁶⁸ АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, III/151-3, Петнаеста седница Председништва ЦК СКЈ од 3–4. 12. 1970. (Излагање С. Доланца, дискусија Ј. Б. Тита, материјали).

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто.

теграције остављао је разорне последице. Свако рационално сагледавање узрока и указивање на последице економске кризе тумачен је као „удар“ на систем и његове творце. Решења која су била у оптицају и којима се настојало превазићи постојеће стање најчешће су била неуспела. Изостали су реформски захвати. Жилаво су опстајале стихијске импровизације, анахрона и испразна пропаганда, експерименти који су цело друштво и државу водили странпутицом.⁷¹

Тенденције дезинтеграције земље и партије на власти дестабилизовале су Југославију на спољном плану и крњиле углед који је мукотрпно изграђиван. Унутрашњи проблеми апсорбовали су значајне енергије државног и партијског врха и утицали на „пасивност“ коју је Југославија исказала на спољнополитичком плану током првих месеци 1971. године. Малу ажурност у том периоду исказивао је и покрет несврстаности. Показало се да нови лидери нису дорасли задужењима која им је Конференција несврстаних земаља у Лусаки доделила. Глас несврстаних није се чуо у важним кризним ситуацијама. Није било ни јединственог наступа несврстаних земаља. Све наведено је утицало на појаву констатације „да је несврстаност превазиђена“, да за такву политику „више нема места“ у међународним односима, „да је Југославија престала да буде неки важан фактор међу несврстанима“, да се земља „налази пред распадом...“, што је по мишљењу југословенског државног врха било опасно по безбедност земље, а посредно и по стабилност у Европи. Наведене процене, али још више унутрашњополитичке и спољнополитичке прилике, налагале су да, без обзира што у Лусаки за то није била „задужена“, Југославија дискретно преузме вођство покрета у своје руке с циљем да види „шта заправо несврстани могу учинити у садашњој ситуацији“.⁷² Активно се ангажујући у Покрету несврстаних земаља, југословенски државни врх је суштински радио на јачању ослабљене међународне позиције сопствене земље и

⁷¹ О томе више: L. Perović, *Zatvaranje kruga. Ishod rascepa 1971–1972*, Sarajevo 1991; З. Вуковић, *Og геформација СДБ до масџока и либерализма. Моји сџенографски зашиси 1966–1972*, Београд 1989; В. Petranović–М. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, II, Beograd 1987; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999; S. Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza Tita*, Beograd 1990; Д. Богетић, *Узроци распада југословенске заједнице* (рад у рукопису); J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd 1990; К. Чавошки, *Револуционарни макијавелизам*, Београд 1989; J. Mirić, *Sistem i kriza, Prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema*, Zagreb 1984; В. Horvat, *Jugoslovensko društvo u krizi*, Zagreb 1985; L. Sekelj, *Jugoslavija – struktura raspadanja*, Beograd 1990; J. Županov, *Marginalije o društvenoj krizi*, Zagreb 1983; Љ. Димић, *Србија у Југославији. Историја српске државности*, III, Београд 2001.

⁷² АЈ, ЦК СКЈ, Ф-507, III/166, Записник са Тридесете седнице Председништва ЦК СКЈ од 12. 4. 1972.

консолидовању прилика у којима се Југославија налазила. Јачање покрета постало је тако један од императива опстанка. Тенденције да несврстаност добије „обележје неког афричког покрета“ Београд је елиминисао у свакој прилици. У схватањима југословенског државног врха и самог Тита, политика несврстаности је била „много шира“ и много озбиљнија. Од југословенске дипломатије је отуда очекивао „тачан план“ како би Покрету несврстаних „поново удахнули душу“.⁷³

Тито је тражио и „тачно означену политику према великим силама“. Речи „сарађујемо и критикујемо“ означавале су његово виђење односа са САД. Исти „курс“ важио је и за односе са СССР-ом. На том плану уочавао је „русофобске тенденције“ и захтевао да оне буду хитно напуштене. По његовом мишљењу настојања великих сила да, по сваку цену, онемогуће једна другу (томе служе и сукоби и преговори) пресудно су обликовала односе на Медитерану, Блиском истоку, Европи. Радило се о јединственом процесу испуњеном мноштвом различитих питања која су посматрана и решавана издвојено, у складу са интересима сваке од сила понаособ и са реално датим могућностима (ратови, сукоби, кризе, економски и дипломатски притисци, преговори...). У таквим околностима Југославији је, као и осталим малим земљама, најчешће остајало да се према развоју догађаја пасивно држи или активно одређује. Индиферентност према дешавањима у Европи и свету Тито је сматрао веома опасном. Из тих разлога је заговарао активно деловање у складу са могућностима не само једне земље, већ читавог покрета (или групе несврстаних држава). Било је јасно да једино такав приступ спречава да мале земље, па и Југославија, буду објект надметања великих сила, чинећи их истовремено важним фактором светске политике. Наведено је захтевало велику флексибилност и прецизност у формулисању и вођењу спољне политике. На једној страни био је захтев да се с пажњом прате догађаји и континуирано заузимају конкретни ставови у односу на њихов убрзани развој, а на другој потреба да се доследно истрајава на афирмисању властитих принципа спољне политике и заштити виталних интереса. Вештина вођења спољне политике огледала се тако у умећу да се, не мењајући принципе и основну оријентацију, уз сагледавање онога што је у складу са сопственом „линијом“ („нашом политиком“), заузимају ставови који највише одговарају интересима земље.⁷⁴

Са таквом политиком Југославија је настојала да се уклопи у општи политички дијалог који су карактерисале посета Ж. Помпидуа Совјетском Савезу (1970), посета Л. Брежњева Француској (1971), путовања В. Бранта у Пољску (1970) и СССР (1971), одлазак Н. Чаушескуа у Париз (1970),

⁷³ Исто.

⁷⁴ Исто.

долазак Ш. Делмаса у Југославију (1971). У том контексту Титове турнеје из 1970. (посетио Француску, Белгију, Холандију, Луксембург, СР Немачку) и 1971. (боравио у САД, Канади, В. Британији, Италији), као и сусрет који је септембра 1971. у Београду имао са Леонидом Брежњевим, значајно су подигли ниво југословенске повезаности са светом на кључним правцима њене спољнополитичке оријентације. Европа је била један од тих спољнополитичких приоритета југословенске државе, а безбедност у Европи једна од кључних тема у разговорима које је Тито имао с државницима света. У основи југословенског спољнополитичког наступа налазио се сопствени концепт безбедности у Европи, који је почетком 70-их година XX века изградила југословенска дипломатија.⁷⁵

У том „оквиру” наступао је и Јосип Броз Тито у разговорима које је водио током 1970, 1971. и 1972, а који су увек били простор укрштања и сукобљавања ставова, независно од тога да ли су се теме тицале споразума о Берлину, уговора које је СР Немачка склопила са СССР-ом и Пољском око граница, неравномерности и успорености попуштања затегнутости у Европи, места Балкана у политици великих сила, „епохалног карактера” евентуалног решавања питања безбедности у Европи, начина обезбеђивања „просперитета за све грађане Европе”, потребе за организовањем конференције о европској безбедности, или неког од других важних питања. Поруке поверљивог карактера које је од државника СССР-а (Л. Брежњев) и САД (Р. Никсон) био задужен да пренесе „другој страни” говориле су да је Тито, а самим тим и Југославија, изградила добре међународне контакте и задобила важну функцију у свету испуњеном неповерењем и подељеним хладним ратом.⁷⁶ За земљу коју нису штитили „војни пактови“ нити „гаранције“ великих сила, високи степен међународне повезаности и постигнутог поверења били су предуслов опстанка.

⁷⁵ У питању су документи: „Југословенски погледи на проблеме европске сарадње и безбедности“ (1970), „Европска сарадња“ (1970), „Регионалне мере разоружања у Европи“ (1970), „Преднацрт Декларације принципа о европској сарадњи и безбедности“ (1970), „Гледишта владе СФРЈ о припремама за Конференцију о европској сарадњи и безбедности“ (1972).

⁷⁶ АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Посета генералног секретара Л. И. Брежњева Југославији, 22–25. 9. 1971, Поводом посете Брежњева Југославији (мишљења и предлози); АЈ, КПР, I-3-а (СССР), Стенографске белешке разговора Ј. Б. Тита и Л. Брежњева, 23. 9. 1971; АЈ, КПР, I-2, Пут Ј. Б. Тита у САД, Канаду и Велику Британију, 27. 10 – 2. 11. 1971, Припремни материјали за посету; Стенографске белешке разговора Р. Никсона и Ј. Б. Тита од 30. октобра и 1. новембра 1971.

Ljubodrag Dimić

RETURN TO EUROPE

Yugoslavia and the question of European security at the turn of the decade – from the 1960s to the 1970s

S u m m a r y

During the 1960s, a part of European countries accepted with reserve the non-aligned politics of Yugoslavia. The anti-colonial politics espoused by Yugoslavia faced resistance and disapproval of the then European colonial powers. Belgrade's anti-bloc politics caused mistrust among the members of the Western and Eastern military alliances. By opposing the proliferation of atomic weapons in Europe, the Mediterranean and the Balkans, the Yugoslav state establishment confronted the nuclear powers and their ambitious plans. The support to the non-developed countries of the Third World triggered a revolt of the wealthy countries. For these reasons, the painstaking development of quality relations with the neighbouring countries and European states entailed time, a pragmatic stance and considerable effort.

In the early 1960s, Yugoslavia was not putting forward its own initiatives and proposals relating to the enhancement of security in Europe, but supported all endeavours leading to the appeasement of hostilities, establishment of trust and promotion of cooperation. Forced to pursue *realpolitik*, the Yugoslav state leaders understood at a very early stage that this also meant "more adequate adjustment" to the existing situation in Europe. In the mid-1960s, Yugoslavia's political and diplomatic engagement to preserve European security became more concrete and, in time, more intensive. In the conditions of a pronounced internal crisis, foreign political stability was the key interest of the Yugoslav state. In the second half of the 1960s and the early 1970s, the Yugoslav diplomacy espoused the view that the "political moves and shifts among the powers" in Europe required the need to find a "possible and realistic approach" to solving the issues of security and cooperation. In such circumstances, the "European area" and the "direction of its development" were becoming all the more important for Yugoslavia, which belonged to it itself. Consistent with this, efforts were made to broaden cooperation and ensure a rapprochement and provision of mutual assistance among the states with different social organisation. The Yugoslav view of Europe rested on the conviction, obtained through experience, that any conflict between the great powers on the European soil jeopardised world peace in the most direct way, whereas the easing of tensions in the continent contributed to the strengthening of peace in the world. Therefore, Belgrade believed that the "favourable evolution of circumstances in Europe, particularly in terms of relations between the East and the West", anticipated the period of true progress "along the lines of peaceful international cooperation". As assessed by Belgrade, the stability achieved did not result from the nuclear powers' interest in preventing confrontation, but arose from more independent activity, an enhanced role and concrete national interests of European countries to mutually cooperate, develop rapidly and ensure security in Europe. Such development of events was considered favourable for new political initiatives and a conscious action, so as to ensure that the identified historical process would progress rapidly towards the desired direction. More intensive Yugoslav political and diplomatic engagement in European politics (the so-called Yugoslav "return to Europe") served this purpose.